

НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П.І.Чайковського

На правах рукопису

ПОПОВИЧ ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ КОМПОЗИЦІЙНИХ
ТА ДРАМАТУРГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ В СИМФОНІЯХ
Д.Д.ШОСТАКОВИЧА

Спеціальність І7.00.03 - Музичне мистецтво

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ - 1997

00760798 (.)

АВ 36,692

Дисертація
 дослідження виконавчих мистецтв музики
 НАЦІОНАЛЬНОЇ МУЗИЧНОЇ АКАДЕМІЇ УКРАЇНИ ІМЕНІ П.І.ЧАЙКОВСЬКОГО

Науковий керівник	- доктор мистецтвознавства, професор КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН АРСЕНІЙОВИЧ
Офіційні опоненти	- доктор мистецтвознавства, професор МУХА АНТОН ІВАНОВИЧ - кандидат мистецтвознавства, доцент КОПИЦЯ МАРІАНА ДАВИДОВНА
Провідна установа	- Харківський інститут мистецтв імені І.П.Котляревського

Захист дисертації відбудеться "27" лютого 1997 р.
 о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради
 Д 50. 27. 01 по захисту дисертацій на здобуття наукового
 ступеня доктора наук Національної музичної академії України
 імені П.І.Чайковського за адресою: 252001, Київ, вул.Архі-
 тектора Городецького 1/3, 2 поверх, ауд. 36.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Національ-
 ної музичної академії.

Автореферат розіслано "23" січня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради
 кандидат мистецтвознавства, доцент

Копиця І.М. КОХАНІК

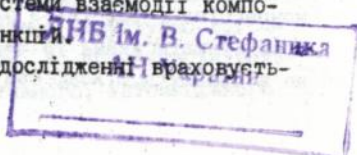
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Проблеми композиції та драматургії, їх співвідношення та взаємодія в музичному творі є важливими та актуальними в сучасному музикознавстві, що викликають до себе пильну увагу дослідників. Про необхідність їх глибокого та різностороннього вивчення свідчить наявність цілого ряду крупних наукових досліджень, що розробляють дану проблему в різних аспектах /праці В.П.Бобровського, Т.М.Ліванової, В.В.Медушевського, Є.В.Назайкинського, О.С.Соколова, Т.Д.Чернової та ін./ . Інтерес до цієї області музикознавства не випадковий, оскільки саме в сукупності композиція та драматургія утворюють те неподільне ціле, яке і визначає специфіку кожного конкретного музичного твору. При цьому, якщо композиція відображає особливості структурно-логічної сторони твору, то драматургія містить в собі неповторність його образно-змістовного, смислового рівня, що свідчить про єдність форми та змісту, композиції та драматургії при голозуванні змістовного та драматургічного факторів. Такий підхід до проблеми є найважливішою основою сучасного музикознавства.

Актуальність теми даної дисертації полягає в розвитку теорії співвідношення композиційних та драматургічних функцій, в поглибленому розгляді проблем взаємодії композиційних та драматургічних закономірностей на прикладі симфоній Д.Д.Шостаковича, оскільки саме в контексті аналізу творів одного стилю дана область музикознавства уявляється не достатньо повно вивченою. Обраний аспект дослідження дає можливість виявлення цілого ряду факторів, що визначають специфіку музичного формоутворення в кожному конкретному випадку. В ході детального вивчення питань композиції та драматургії в працях деяких дослідників з'явилися і часто використовуються поняття композиційних та драматургічних функцій, які в запропонованій роботі стали важливим інструментом аналізу.

Мета дослідження полягає у вивченні композиційних та драматургічних закономірностей симфоній Д.Д.Шостаковича в їх взаємозв'язку та взаємозалежності, в результаті чого уявляється можливим знаходження і характеристика системи взаємодії композиційних і драматургічних принципів і функцій.

Наукова новизна. В запропонованому дослідженні враховується

ся той факт, що поряд з існуючими важливими спостереженнями та досягненнями в області вивчення проблем композиції та драматургії та їх розгляду відносно до симфонічної творчості Д.Д.Шостаковича, на наш погляд, поки що залишаються нерозв'язаними деякі питання. Так, якщо проблемам композиції присвячено багато праць, то спеціальне вивчення феномену драматургії уявляється недостатньо повним, особливо в аспекті співвідношення композиції та драматургії. В зв'язку з цим особливе місце займають праці В.П.Бобровського, який створив досить оригінальну та розгорнену концепцію композиції та драматургії, що виникла на базі теорії Б.В.Асаф'єва. Слід підкреслити, що послідовного розвитку концепції В.П.Бобровського практично не виникло і тільки окремі її положення знайшли відображення в роботах дослідників. Саме тому розвиток основної ідеї теорії В.П.Бобровського про співвідношення композиційних та драматургічних функцій уявляється актуальним і перспективним.

Наукова новизна даної дисертації полягає у вивченні особливостей взаємодії композиційних та драматургічних принципів в подальшому розвитку теорії їх співвідношення, що стає в центрі уваги даної дисертації.

На захист дисертації вносяться такі питання:

1. Розуміння композиційних принципів та функцій як сукупність формоутворюючих факторів, що складають музичне ціле /музичний твір/ на структурно-логічному рівні.
2. Уявлення /подання/ драматургічних принципів та функцій як організації музичного твору на образно-змістовному рівні /тобто, музичного твору, як сукупності образно-змістовних факторів/.
3. Введення та використання понять ведучих та допоміжних композиційних та драматургічних принципів і функцій в симфоніях Д.Д.Шостаковича /що відрізняється від багаторівневого розуміння музичної форми у В.П.Бобровського, як наприклад, форма другого та третього плану, розглянуті дослідником переважно у більш узагальненому вигляді/.
4. З'ясування закономірностей взаємодії композиційних та драматургічних принципів в симфоніях Д.Д.Шостаковича.

Методи дослідження, використані в дисертації базуються на концепціях і теоріях з питань композиції та драматургії, розроблених українськими та зарубіжними вченими, що зокрема відображено в працях Б.В.Асаф'єва, В.П.Бобровського, Н.О.Горюхіної, І.А.

Котляревського, В.В.Медушевського, А.П.Мілки, Є.В.Назайкинського, Т.Д.Чернової.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її матеріалів та результатів у вузівських курсах з аналізу музичних творів, історії музики у зв'язку з вивченням симфонічної творчості Д.Д.Шостаковича, а також може уявляти інтерес для композиторів та музикантів-виконавців, зокрема для диригентів.

Апробація праці. Матеріали та висновки дисертації відображені у публікаціях Войтех Т.О. Теорія композиційних та драматургічних функцій в радянському музикознавстві /Інформаційна справка/. - Київ, Інформ.центр з питань культури та мистецтва, 1988, в депонованих рукописах: Попович Т.О. "Характер співвідношення композиційних та драматургічних функцій /закономірностей/ в симфоніях Д.Д.Шостаковича. - Київ, 1995 та "Функціональні аспекти аналізу композиції та драматургії". - Київ, 1995, а також у виступі на науково-практичній конференції "Актуальні проблеми методології та методики естетичного навчання та виховання" /Київська дитяча Академія мистецтв, 26 березня 1996 р./ з доповіддю "Формування ритмо-інтонаційного мислення у дітей 6-7 річного віку". Дисертація була обговорена на кафедрі теорії музики Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, чотирьох глав, заключення та списку літератури.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність вибраної теми, визначається мета роботи та характеризується предмет дослідження, в зв'язку з чим зроблено огляд літератури з приводу особливостей композиції та драматургії в симфоніях Д.Д.Шостаковича, а також з'ясовується наукова новизна дисертації, основні питання, що виносяться на захист та практичне значення роботи.

Перша глава /Деякі проблеми теорії композиції та драматургії/ присвячена розгляду питань композиції та драматургії у зв'язку з існуючими різноманітними підходами при дослідженні цих категорій. В цілому можна констатувати, що якщо композиція в більшості випадків визначається як система структурно-логічних принципів організації музичного твору, то драматургія виявляється системою принципів образно-змістовного, інтонаційного

рівня. При цьому необхідно підкреслити, що розуміння категорій "композиція" та "драматургія" як організованих систем має яскраво виражений функціональний характер, оскільки саме функціональний підхід в дослідженні закономірностей музичного формоутворення обумовлює їх вивчення і уявлення як системи тяжінь. Такий ракурс дослідження дає можливість прогнозування в процесі музичного сприйняття, а також виникнення певної психологічної установки на сприйняття відповідного типу форми, передбачення /передчуття/ слухачем тих чи інших "подій", повторів, несподіваних поворотів і зсувів у ході композиційно-драматургічного розвитку. Головна мета функціонального аналізу, на думку В.П.Бобровського, полягає в поясненні будь-якого музичного феномену впливом художньої ідеї твору. Важливою умовою при цьому слід вважати з'ясування виникаючої системи композиційних етапів та рівней, а також співвідношення драматургічних та композиційних функцій. В зв'язку з цим необхідно звернути увагу на той факт, що при вивченні феномену композиційних та драматургічних функцій повинні мимоволі усуватись та згладжуватись проблеми, пов'язані із багатоманітністю та суперечливістю трактовок при визначенні понять "композиція" і, особливо, "драматургія". Так, саме поняття "драматургічних функцій", яке розглядатиметься відокремлено від власне "драматургії", набуває більшої самостійності та універсальності навіть у тих випадках, коли феномен драматургії пов'язується з обов'язковою наявністю в творі драматичних рис і яскраво вираженого конфлікту. Таким чином, вивчення феномену композиційних та драматургічних функцій, їх співвідношення та взаємодії уявляється одним з важливих аспектів функціонального аналізу композиції та драматургії. В зв'язку з цим необхідно відзначити вагомий внесок по розробці та вивченню проблем композиційних і драматургічних функцій досліджень В.П.Бобровського. Музикознавець запропонував класифікацію обох видів функцій і принципи їх аналізу. Зокрема, вченим виділяються такі рівні класифікації: загальні логічні функції, загальні та спеціальні композиційні та драматургічні функції. Крім цього, при класифікації драматургічних функцій В.П.Бобровський пропонує використовувати категорії якості /безконтрастність, контрастність, конфліктність/ та кількості /одноелементна, двоелементна, трьохелементна та багатоелементна драматургія/.

На основі існуючих положень, відомостей та результатів по проблемам дослідження композиційних та драматургічних функцій у

дисертації сформульовані узагальнені, "робочі" визначення даних понять. Так, композиційні функції виявляються сукупністю закономірностей, що здійснюють структурно-логічний зв'язок елементів музичного цілого. Відповідно до цього, драматургічні функції - сукупність закономірностей, здійснюючих образно-змістовний, смисловий зв'язок елементів, що утворюють музичний твір. Одним із аспектів функціонального аналізу уявляється визначення та розгляд у кожному конкретному випадку /наприклад, в композиторському стилі або окремому творі/ домінуючих або переважаючих композиційних та драматургічних принципів та функцій, а також їх співвідношення та взаємодія. Завдяки цьому, на наш погляд, виникає можливість виявлення цілого ряду специфічних факторів, встановлення закономірностей такого співвідношення, розкриття своєрідності та оригінальності індивідуального стилю або конкретного твору. При цьому слід розрізняти поняття "принцип" та "функція". Зокрема, "принцип" розуміється як спосіб організації форми в цілому, прояв будь-яких загальних властивостей, тенденцій або напрямків, в той час як "функція" уявляється більш рухливим та мінливим фактором організації досліджуваного явища немовби зсередини, як використання того чи іншого принципу в конкретних умовах. Так, композиційні "функції" виявляються способом організації конкретного музичного твору в усіх деталях, процесом формування на мікрорівні /від виникнення мотивів, фраз, речень, періодів, а також тем, партій до утворення крупних розділів і форми/ із спрямованістю від окремих, поодиноких моментів до більш загальних /узагальнених/, від нюансів до цілісності. Відповідно до цього композиційні принципи це ті фактори, що організують форму /в тому числі й цикл/ в цілому, на макрорівні, як дія провідних, домінуючих тенденцій, які визначають більш загальні закономірності формування /наприклад, принципи сонатності, тричастинності, рондальності, варіаційності та ін./. Аналогічно з цими визначеннями можна вивести, що драматургічні функції є системою організації образно-смислової, інтонаційної сторони музичного твору немовби зсередини, як виникнення образно-драматургічного ряду конкретного твору на основі образних зіставлень або протиставлень, тоді як драматургічні принципи пов'язані з проявами в творі тих чи інших тенденцій, що організують його драматургію в цілому /таких як драматизація, ліризація тематизму та розділів форми, метод образно-інтонаційної трансформації, а також принцип протистав-

лення, зіставлення, взаємодоповнення, конфліктного зіткнення, згасання та ін./ . Перевага тих чи інших композиційних та драматургічних принципів та функцій в кожному конкретному випадку часто пояснюється як змістом, так і обраним типом форми. При цьому виявлення специфіки, оригінальності форми конкретного твору стає можливим завдяки визначенню системи тяжінь та зіставлення, порівняння її з класично традиційними, загальновідомими нормами, що нерідко обумовлюють певну передбаченість, запрограмованість в чергуванні тем, партій, розділів та ін. В зв'язку з цим одним із можливих шляхів аналізу може бути визначення та диференціація діючих у творі функцій та принципів на провідні та допоміжні, що сприяє виявленню домінуючих тут композиційно-драматургічних тенденцій та закономірностей.

Дослідження драматургічних принципів та функцій, з'ясування їх специфіки обумовлено якісною характеристикою - визначенням типу драматургії, мірою контрасту, конфлікту або їх відсутності, а також кількісним показником /одноелементна, двоелементна, трьохелементна або багатоелементна драматургія/. При цьому, одним з важливих якісних показників типу драматургії є кульмінація, яка в багатьох випадках обумовлена мірою інтенсивності тяжінь образно-змістовного рівня, внаслідок чого, на наш погляд, в процесі музичного сприйняття виникає можливість прогнозування розвитку "подій", зокрема, конфлікту та його розв'язання.

Звертаючись, наприклад, до вивчення симфоній Д.Д.Шостаковича, необхідно підкреслити, що вони уявляються яскравим прикладом невичерпаної різноманітності проявів композиційних та драматургічних закономірностей, прийомів та принципів формування. Так, важливою є проблема співвідношення класично-традиційних композиційно-драматургічних закономірностей з такими, які в симфоніях Шостаковича сприймаються як виключно індивідуалізовані та специфічні. Принципово важливою проблемою при цьому є з'ясування ознак і причин своєрідності та унікальності даного симфонізму, внаслідок чого необхідно розглянути такі питання:

1. Виявлення джерел даного симфонізму, підстави, на основі якої він виник.
2. Визначення домінуючих образів та образних сфер в симфоніях, їх співвідношення та зв'язок, а також характеристика образної системи в цілому.

3. Специфіка формоутворення в симфоніях Шостаковича.

У другій главі /Провідні та допоміжні композиційні принципи і функції в симфоніях Д.Д.Шостаковича/ дослідження композиційних закономірностей на основі конкретних музичних явищ здійснюється в аспекті виявлення провідних, тобто домінуючих, переважачих та допоміжних або підпорядкованих, епізодично використаних композиційних принципів та функцій. В даній дисертації провідними називаються такі принципи і функції, які організують композицію в цілому /зокрема, сонатність в сонатно-симфонічній формі, тричастинність в тричастній формі, або такі не пов'язані з будь-якою конкретною формою, але основні в процесі викладення музичного матеріалу принципи тематично концентрованого розгортання та тематичний калейдоскоп/. Відповідно до цього, допоміжними виявляються такі принципи та функції, які виконують хоч і важливу, але частіше епізодичну або підпорядковану роль з обмеженим радіусом дії /наприклад, варіаційність/ або ж такі відокремлені від своєї структурної першооснови принципи і функції, що не утворюють відповідної композиційної форми, але відіграють при цьому істотну роль у формоутворенні, характері викладення та розвитку тематизма /рондальність, поліфонічність/. Саме у великій мірі завдяки взаємодії провідних та допоміжних принципів і функцій досягається яскрава, оригінальна трактовка класично відкрystalізованих традиційних форм.

Дослідження провідних та допоміжних принципів і функцій можливо здійснювати при їх розгляді на двох рівнях, перший з яких безпосередньо пов'язан з переважанням ознак якого-небудь конкретного типу структури /наприклад, сонатно-симфонічної форми і цикла, тричастинності, рондальності, варіаційності, поліфонічних форм та ін./. Другий рівень включає в себе домінуючі в аналізованих творах принципи і функції викладення музичного матеріалу без обов'язкової конкретизації типу структури, прикладами чого можуть бути експозиційність, розробковість, розгортання, репризність, а також специфічні принципи тематично концентрованого розгортання та тематичного калейдоскопу. Зокрема, в симфоніях Д.Д.Шостаковича, на наш погляд, до числа провідних композиційних принципів першого рівня належать сонатно-симфонічна та тричастна форми, в той час як до другого рівня можна віднести принципи експозиційності та розгортання, які активно взаємодіють між собою, що обумовлює виникнення і використання принципів тематично концентрованого розгортання, тематичного калей-

доскопа і, крім цього, репризності без квадратної симетричності структур.

Відносно допоміжних композиційних принципів і функцій першого рівня відзначимо принципи рондальності, варіаційності, контрастно-складеної форми і поліфонії /як контрастної, так й імітаційної/. Допоміжними функціями другого рівня уявляються розробковість, експозиційність та репризність з квадратно-симетричним принципом викладення тематизму. Необхідно уточнити, що в запропонованій роботі принципи поліфонії розуміються і розглядаються як допоміжні, оскільки поліфонічні форми в симфоніях композитора виникають лише епізодично, як правило у вигляді окремих розділів композиції /наприклад, канони і фугато в розробці сонатної форми/. Однак при цьому враховується той факт, що як принцип або метод мислення поліфонія в творчості Д.Д.Шостаковича є одним з визначальних та основополагаючих факторів. Не будучи провідним принципом формоутворення в симфоніях композитора, поліфонія як метод мислення активно впливає на всю логіку процесу темо- та формоутворення, немовби потайки визначаючи тип тематизму і характер його викладення. Так, принцип тематично концентрованого розгортання обумовлен передусім саме поліфонічною природою мислення Д.Д.Шостаковича.

Перелічені специфічні для симфоній композитора композиційні принципи формоутворення уявляються спричиненими найбільш загальними та своєрідними властивостями музики композитора. Серед таких самих характерних та постійних властивостей тут виділяються конфліктність, тяжіння до великомасштабних висловлювань, а також численність та багаторівневість контрастуючих зіставлень та протиставлень. При цьому конфліктність, як виявлення драматургічного рівня, часто характеризується як величезною загостреністю, так і особливим та специфічним розсередженням, немовби рознесеністю в часі та в музичному просторі. В результаті цього конфліктність виявляється неначе прихованою і сприймається як власне конфліктність частіше всього не відразу ж, а в ході сприйняття всього композиційно-драматургічного процесу. Що стосується великомасштабності музичних висловлювань, то така особливість, безумовно, пов'язана із явним прагненням композитора до багатогранного і всеохоплюючого відображення життєвих явищ в їх постійній та безперервній мінливості та суперечливості. Таким чином, вплив образно-сміслових, драматургічних факторів обумовив

виникнення цілого ряду структурно-композиційних особливостей, які нерідко виявляються як закономірні. Отже можна зробити висновок, що саме домінування в симфоніях Д.Д.Шостаковича гостродраматичних та трагедійних образів в поєднанні з переважанням великомасштабних композицій, обумовило головування тут принципів сонатно-симфонічного формоутворення, яке в найбільшій мірі, в порівнянні з іншими тяжіють до конфліктної драматургії, а також сприяють багатогранному відображенню процесів темо- та формоутворення в усіх їх складності, різноманітності та суперечливості. Саме сонатність виявилась для Д.Д.Шостаковича найбільш важливим, органічним та природним принципом формоутворення, який в його симфоніях став універсальним та провідним засобом при втіленні складніших та грандіозніших драматургічних концепцій, оскільки сама природа, суть даного принципу формоутворення більш всього відповідає багатогранному та гостроконфліктному сприйманню композитором навколишнього світу, а також пов'язаному з цим цілому ряду драматургічних особливостей. Все це позначилось на наявності тут різноманітності та багатоеlementності тематизму, багатоплановості та багаторівневості всієї композиції в цілому. При цьому важливо відзначити присутність у творах композитора органічного поєднання, здавалося би протилежних, суперечливих факторів - різноманітності та єдності, які в даному випадку не вступають одне з одним в протиріччя, оскільки різноманітність у Д.Д.Шостаковича частіше всього має спільну основу, єдине коріння /тобто зростає з єдиного інтонаційного ядра/ і, як правило, стає наслідком інтенсивного інтонаційно-тематичного розвитку. Подібне явище, зокрема, складає основу принципа тематично-концентрованого розгортання /термін В.П. Бобровського/, а також є властивим для варіантної перебудови тематизму.

Розгляд дії композиційних принципів в симфоніях Д.Д.Шостаковича та диференціація їх на провідні та допоміжні дозволяє зробити такі висновки.

1. Переважання закономірностей сонатно-симфонічної форми обумовило домінування принципів даного типу формоутворення, а також їх використання навіть в структурах з іншим типом організації /наприклад, в тричастній формі/.
2. Поряд із сонатною, велику роль відіграє тричастна форма, принципи утворення якої діють не тільки на рівні організа-

ції окремих частин, а також взаємодіють із сонатно-симфонічними закономірностями, що проявилось як в характері викладення складених розділів форми /наприклад, тричастинність викладення багатьох головних та побічних партій/, так і при виникаючому обрамленні всієї форми в цілому /завдяки функціям вступу та коди/.

3. Паралельно з провідним значенням таких принципів формоутворення як сонатність та тричастність, важливішим композиційним принципом, безпосередньо пов'язаним із способом викладення музичного матеріалу виявляється активне тематичне просування і як одне з найбільш яскравих його проявів - тематично концентроване розгортання.
4. Специфічною якістю викладення музичного матеріалу в симфоніях Д.Д.Шостаковича виявляється органічний синтез принципів експонування, розробковості, розгортання та репризності.
5. Важливими композиційними принципами також уявляються рондальність та поліфонічність, які тут як правило, виконують значну, але при цьому допоміжну роль /по термінології В.П.Бобровського діючи як додаткові функції на фоні основних, якими частіше всього є сонатність та тричастинність/. Крім цього, специфічною виявляється сфера використання варіаційного принципу, що лише епізодично зустрічається в симфоніях композитора в якості особливого композиційного прийому.
6. Епізодичними у використанні є також принципи контрастно-складеної, кантатно-ораторіальної форм. Крім цього, на рівні організації циклу іноді проявляються принципи єдності у поєднанні з сонатно-симфонічними закономірностями організації циклічної форми.
7. Тенденція до розгортання обумовлює підкреслену текучість тем і форм, що відповідно, впливає на тип виникаючих структур, переважно не квадратно-симетричних і без чіткого ділення. Відносно чіткого структурного розчленування, частіше пов'язаного з квадратною симетричністю, можна помітити, що виникнення подібного типу структур частіше всього показово для тем з яскраво вираженою танцювальною жанровою основою, як наприклад, у II частині симфонії № 5, I частині і середнього розділу II, частково III і V частин симфонії № 9.

Відносно дослідження діючих у симфоніях Д.Д.Шостаковича композиційних функцій, їх диференціації на провідні та допоміжні, то їх специфіка безпосередньо пов'язана з розглянутими прин-

шипамі формоутворення /сонатності, тричастинності, рондальності, поліфонічності, варіаційності та ін./ . Слід підкреслити, що в своїх симфонічних творах композитор тонко та багатогранно використовує практично всі види функцій, особливості прояву яких /їх зсув, взаємодія/ повністю обумовлені художнім задумом, драматургічними закономірностями. Так, дія загальних логічних функцій $i : m : t$, що передбачають експозиційне, розробкове та репризне викладення, характеризується своєрідною взаємодією і синтезом, завдяки чому фактично всі етапи формоутворення в симфоніях Д.Д.Шостаковича характеризуються тематичною рельєфністю, інтонаційною насиченістю в поєднанні з безперервним процесом оновлення початкової думки, яка періодично повторюється, стверджується, але кожного разу на новому рівні - черговому етапі її становлення та розвитку. Зокрема, специфічний рисом, що стала яскравим стильовим ознакою в симфоніях композитора уявляється синтез експозиційності та розгортання при тематичному викладенні, в результаті чого і виникає така характерна текучість, процесуальність багатьох тем та розділів. При цьому провідним в даному випадку виявляються дві взаємодіючі функції експонування та розгортання, завдяки чому з'явилися та стали тут типовими принципи ядро-розгортання, тематично концентроване розгортання або проростання, природа яких полягає в утворенні тематично насиченої симфонічної тканини без чіткого розділення на тематичні та нетематичні або інтонаційно самостійні та допоміжні фрагменти та розділи форми. Необхідно підкреслити той факт, що дія функції розгортання виявляється переважною в симфоніях зрілого та пізнього періоду творчості композитора, як наприклад в I і III частинах симфонії № 5, I частинах симфоній № 6, 8, 10, 15, II частинах симфоній № 9 та 15, IV частинах симфоній № 8 та 15, V частині симфонії № 8. Завдяки цьому досягнуто надзвичайно високого рівня інформаційної насиченості музики.

По-різному виявляється дія в симфоніях Д.Д.Шостаковича функції репризи як на рівні викладення тематичного матеріалу, в результаті чого виникає своєрідна тричастинність розділів та партій, так і на рівні форми в цілому, що відзначається як на саме репризному розділі, так і ширше - на використанні принципу обрамлення /та специфічної дії функцій вступу та коди, де коди виконує важливішу репризну функцію/. Зокрема, принцип обрамлення сприяє утворенню інтонаційно-тематичних арок, посилен-

ню відчуття цілістності, стрункості та структурної зрівноваженості всієї композиції. Великою своєрідністю та оригінальністю відзначаються функції, пов'язані з конкретними та, здавалося би, достатньо традиційними розділами та частинами, починаючи з трактовки окремих тем, партій, розділів та форми в цілому, та закінчуючи особливостями утворення всього симфонічного циклу. При цьому важливо підкреслити, що така своєрідність повністю обумовлена специфікою художніх задач, особливостями драматургічного задуму, внаслідок чого дані закономірності важливо досліджувати не тільки диференційовано, але й, що найбільш перспективно та переконливо, в комплексі, в співвідношенні двох рівней - композиційного та драматургічного. Саме образно-змістовний фактор визначає структурні умови, диктує появу нових композиційних співвідношень, зв'язків та залежностей.

Третя глава /Спектр драматургічних принципів та функцій в симфоніях Д.Д.Шостаковича/ присвячена характеристиці образно-змістовного рівня симфоній композитора, виявленню найважливіших драматургічних особливостей, притаманних даному симфонізму. Зокрема, всі розглянуті у попередній главі структурно-композиційні закономірності симфоній Д.Д.Шостаковича виявляються результатом впливу на них образно-змістовних, драматургічних факторів. Так, спираючись на принципи класифікації історичних типів симфонічної драматургії І.І.Солертинського, а саме - виділенні драматичного, ліричного або монологічного та епічного типів драматургії, очевидним фактом є переважання в симфоніях Д.Д.Шостаковича образів, що відносяться до сфер драматизма, трагедійності, а також синтезу драматизму з героїкою та епічністю. Домінування драматизму та трагедійності, які посилюються та поглиблюються в процесі еволюції творчості композитора /що в найбільшій мірі притаманно пізнім симфоніям № 14 та 15/, пояснюється особливістю світогляду художника, необхідністю втілення в своїй творчості багатьох складних життєвих протиріч, а також трагічних подій сучасної дійсності. Крім того, наполегливе прагнення композитора до втілення психологічних станів, асоційованих з напруженим процесом мислення, обумовило виникнення специфічного образно-інтонаційного шару, який можна, на наш погляд, назвати філософсько-медитативним або іноді - лірико-філософським, джерела якого ми знаходимо в неперевірених ліричних образах І.С.Баха. Специфічною якістю відрізняються образи, що містять в собі

скерцозність, яка виявляється тут в найрізноманітніших обличчях, градаціях та відтінках /від витонченого, граціозного юмора до грубого, їдкоого, а часто навіть і страшного гротеска, особливо показового для так званих образів зла/.

Перелічені особливості образно-драматургічного рівня втілені в симфоніях Д.Д.Шостаковича своєрідно та яскраво індивідуалізовано у великій мірі завдяки складному синтезу та взаємодії різних сфер /зокрема, поєднанню драматизму з трагедійністю, ліризмом, скерцозністю, а також ліризму із скерцозністю та ін./, що виникає на основі специфічного жанрового синтезу /в тому числі побутових жанрів з різноманітними проявами жанрів "високого" стилю таких як хорал, аріозо, речитатив, монолог та ін./.

Відзначений жанровий синтез тематизму симфоній композитора, безумовно, передбачає наявність оригінального інтонаційного синтезу, результатом якого є виникнення специфічних інтонацій та інтонаційних комплексів, що стали невід'ємним, характерним стильовим показником музики Д.Д.Шостаковича. Серед типових інтонацій та інтонаційних зворотів та комплексів виділяється нисхідний поступовий рух в поєднанні з несподіваними стрибками на широкі інтервали, що також може чергуватись із обертаннями - ротацією, в ряді випадків поєднуючись з пружним, гостро пунктирним ритмом, який підкреслює активність та хльосткість інтонацій. Показовим також уявляється імітаційний, канонічний виклад провідної теми I частини симфонії № 5, де оригінальні і вкрай напружені мелодичні ходи виникають в результаті чергування висхідних та несхідних стрибків на широкі інтервали. При цьому інтонаційна напруженість посилюється завдяки загостреному пружному ритму. Слід підкреслити, що інтонаційні комплекси в симфоніях композитора відрізняються місткістю та компактністю інтонацій, що характеризуються, в той же час, великою інтенсивністю та напруженістю в поєднанні з вражаючою різноманітністю.

Що стосується визначення та характеристики діючих в симфоніях драматургічних принципів та функцій, то в зв'язку з цим можна стверджувати, що серед найважливіших є принципи драматизації тематизму, його образно-інтонаційної трансформації, що призводить до вражаючих змін початкових образів, а також принципи зіставлення, взаємодоповнення, протиставлення, вторгнення, конфліктного зіткнення, розрядки, згасання, продовження єдиного стану та ін.

При виявленні діючих в симфоніях Д.Д.Шостаковича драматургічних функцій, особливу увагу звертає на себе переважання контрастних і конфліктних образів, наявність тенденцій до багатоеlementності тем та образів, їх складносоставність та різноманітність, переважання в процесі формування тематичного викладення /експонування та розвитку/ хвилеподібної та висхідної лінії розвитку з тенденцією до збільшення драматургічного темпу, динамізації та ін. В зв'язку з наведеними спостереженнями виникає можливість приведення системи спеціальних драматургічних функцій, що діє в симфоніях композитора:

1. Функції багатоеlementності.
2. Функції контрасту та конфлікту.
3. Функції хвилі, висхідної лінії розвитку з тенденцією до зростання драматургічного темпу.
4. Функції збільшення щільності форми, які сприяють динамізації драматургічних процесів і безпосередньо пов'язані з принципами образно-інтонаційної драматизації тематизма і форми в цілому.

Цікавою та важливою при дослідженні особливостей драматургічних закономірностей в симфоніях Д.Д.Шостаковича є проблема вивчення таких факторів як стимули руху /зав'язка/ та гальмування /розв'язка/, а також безпосередньо пов'язане з ними виявлення міри передбаченості та непередбаченості музики даного стилю /наприклад, моменти несподіваних зрушень, вторгнень в умови зовнішньої стабільності та рівноваги/. В зв'язку з цим виникає важлива проблема дослідження можливостей прогнозування композиційно-драматургічного процесу під час музичного сприйняття. Зокрема, для музики Д.Д.Шостаковича притаманні специфічність і несподіванність логіки її викладення, внаслідок чого, навіть маючи багатий слуховий досвід у сфері даного стилю, нерідко буває важко передугадати хід думок композитора. Це є свідомством високого ступеня інформативної насиченості, непередбаченості музики Шостаковича, яка з самого початку базується на міцних стимулах до руху і виникненню активних імпульсів для всього подальшого процесу формування.

Підсумком розгляду особливостей дії в симфоніях композитора драматургічних принципів і функцій, можуть бути такі висновки:

1. Домінуючими образно-драматургічними сферами в симфоніях

Д.Д.Шостаковича уявляються сфери драматизма, трагедійності, скерцозності /в різноманітних проявах/, а також оригінальні, специфічні образи філософського-медитативного і лірико-філософського плану при підпорядкованій, епізодичній ролі спокійної, світлої лірики.

2. Серед переважаючих, домінуючих драматургічних принципів виділяються принципи драматизації, образно-інтонаційної трансформації, а також зіставлення, взаємодії, протиставлення, розрядки, згасання, а також специфічний принцип продовження єдиного стану. Особливу роль в драматургії симфоній композитора відіграють принципи вторгнення і конфліктного зіставлення як виключно важливий засіб в процесі загострення конфлікту. Серед менш типових для даних композиційно-драматургічних умов уявляється принцип ліризації тематизму, що пояснюється переважною драматичною, трагедійною спрямованістю концепції симфоній.

3. Різноманітні види драматургічних функцій, що діють в симфоніях Д.Д.Шостаковича можливо розподілити на три групи, перша з яких включає в себе функції контраста, конфлікту, багатоеlementності, а також "хвилі", висхідної та нисхідної ліній розвитку з тенденцією до збільшенню щільності форми. До другої групи відносяться функції, пов'язані з тенденцією до поєднання та роз'єднання розділів форми на різних її рівнях, функції безперервного динамічного зростання, вторгнення, зіставлення, протиставлення, зав'язки руху та його гальмування, а також функції, що стимулюють рух і розвиток, досягнення кульмінації. Третя група функцій безпосередньо пов'язана з їх дією, проявом в конкретних композиційних формах, що викликає виникнення однотипних назв композиційних і драматургічних функцій /зокрема, функцій вступу, експозиції, окремих партій, тем та ін./. Важливою та цікавою проблемою при цьому виявляється дослідження збігання та незбігання /відповідності та невідповідності/ композиційних та драматургічних функцій по їх призначенню в композиційно-драматургічному процесі, визначення характеру співвідношення та взаємодії обох видів функцій.

Четверта глава /Закономірності і співвідношення композиційних та драматургічних принципів в симфоніях Д.Д.Шостаковича/ є підсумовуючою, оскільки образна система музичного твору у великій мірі визначає його зміст, специфіку драматургії, активно

впливає на композиційні закономірності, часто спричиняючи відповідні структурні умови, принципи організації музичної форми. В процесі музичного формоутворення часто відбувається активний взаємовплив, взаємодія драматургічного і композиційного рівней, наслідком чого стає виникнення специфічних композиційних закономірностей і навіть поява нових форм та різновидів традиційних, історично сформованих структур. В зв'язку з цим важливою є проблема вивчення характеру співвідношення композиційних і драматургічних принципів, їх функціональної взаємодії, а також художнього результату як наслідка подібної взаємодії. В дисертації ця проблема вивчається на основі аналізу симфоній Д.Д.Шостаковича і передбачає її здійснення по таких параметрах:

1. Характер співвідношення рівней композиції та драматургії /тип драматургії та тип форми/.
2. Різновиди форм у залежності від типу драматургії /образно-змістовного рівня/.
3. Принципи композиційного викладення як результат впливу драматургії на композицію /тип тематизму і принципи його викладення/.
4. Структурна логіка /наприклад, квадратність і неквадратність/ і її залежність від драматургічних факторів.
5. Поліфонічний і гомофонно-гармонічний типи /принципи/ мислення та їх роль у формоутворенні в залежності від особливостей драматургії.
6. Одноіменні, аналогічні за назвою композиційні та драматургічні функції, їх співвідношення, роль, збігання або незбігання в одночасовості.

В результаті розгляду особливостей співвідношення композиційних та драматургічних рівней стає можливим висновок про відповідність у більшості випадків конкретним композиційним формам та принципам тих чи інших драматургічних образно-змістовних закономірностей та принципів, загальних драматургічних функцій. Зокрема, із сонатно-симфонічною формою у Д.Д.Шостаковича частіше всього пов'язані образи, що втілюють філософсько-медитативне начало, драматизм та трагедійність, іноді - скерцозність у різних проявах та поєднанні з драматизмом, ліриком, трагедійністю. Тричастним композиційним структурам, як правило, відповідають скерцозність і ліризм /інколи з елементами, окремими проявами драматизму або в сполученні лірики зі скерцозністю. Значну роль

в процесі формоутворення симфоній композитора відіграє рондальність /зокрема, принципи рондальності/, які часто діють не в напрямку утворення самостійної форми, а як найважливіший композиційний принцип, особливо при поєднанні з образами, що є втіленням філософсько-медитативного начала, драматизма, іноді - скерцозності. Особливо характерним уявляється поєднання рондальності з сонатністю та тричастинністю /в композиційному відношенні/ при домінуванні в кожному конкретному випадку тих чи інших ознак. Варіаційним принципам формоутворення в образно-драматургічному відношенні в одних випадках відповідають скерцозність /нерідко шаржована, трактована в гротесковому плані/, в інших - образи драматичного і навіть трагедійного характеру /наприклад, в пассакаліях/. Щодо поліфонічних форм /зокрема, фугато та канон/, то вони нерідко виконують важливу роль у формоутворенні та розвитку композиційно-драматургічного процесу, особливо в середніх розділах /передусім в розробках/ і в драматургічному відношенні, як правило, пов'язані з образами "натиску", "напору" /часто у рамках скерцозності/. Відносно ролі принципів поліфонічного викладення і розвитку тематизма симфоній слід відзначити їх домінування та визначний характер при експонуванні тем, що втілюють образи філософсько-медитативного, драматичного, в рідкісних випадках - ліричного плану /зокрема, прийоми імітації, контрастної поліфонії в головних партіях сонатної експозиції/, а також активну, діючу функцію при образно-інтонаційній трансформації /прикладом чого можуть бути контрапунктичні поєднання контрастних тем в зоні кульмінацій або на підходах до них/.

Поліфонічна природа мислення Д.Д.Шостаковича /при наявності синтезу поліфонічних і гомофонно-гармонічних принципів/ обумовила своєрідність його музики практично на всіх рівнях формоутворення і в тому числі, при тематичному розвитку, де діють як принципи розгортання, так і розробковості. Поліфонічна основа тематизму у великій мірі пояснює домінування принципу розгортання над розробковістю, особливо в експозиційних розділах, при великій ролі розробковості в розвиваючих розділах форми. Дія принципу розгортання передусім притаманна темам та партіям, які є втіленням образів філософсько-медитативного плану, часто поєднаних з драматизмом, трагедійністю та лірикою. Застосування же принципів розробковості здебільшого пов'язано із скерцозними та драматичними образами.

При розгляді співвідношення конкретних композиційних та драматургічних функцій необхідно відзначити такі з них, як функція вступу, експонування, розгортання, розвитку, репризи та коди /композиційні функції в сонатно-симфонічній формі/. При цьому вступ, експозиція та кода, як правило, відзначаються найбільшою врівноваженістю, завершеністю, відчуттям стабільності, в той час як розробка і реприза стають основною зоною конфлікту - його зав'язкою, розвитком та розв'язанням/, де нерідко застосовується принцип образно-інтонаційної трансформації тематизму. Показово, що найбільш статичним розділом в симфоніях Д.Д.Шостаковича /вступ, експозиція, середина тричастотної форми, іноді - кода типу "згасання"/ частіше всього відповідають принципи продовженого /тривалого/ єдиного стану, в кодах - розрядження напруженості. Розділи ж, що виявляються головним зосередженням дії, основним джерелом протиріч, розвитком конфлікту, частіше всього пов'язані з принципами, дією функцій контрастного або конфліктного протиставлення, зіткнення протилежних образно-інтонаційних сфер.

Розглянуті особливості співвідношення композиційних та драматургічних принципів в симфоніях Д.Д.Шостаковича характеризуються наявністю цілого ряду специфічних закономірностей, які разом з тим, діють і виявляють себе в кожному конкретному випадку порізнному, вносять в композиційно-драматургічний процес яскраво індивідуалізовані риси. У зв'язку з цим у даній главі також спеціально аналізуються композиційно-драматургічні особливості П'ятнадцятої симфонії композитора.

У Заключенні даються узагальнення проведеного дослідження, підсумовуються факти, що дають можливість глибокого та різностороннього виявлення специфіки композиційних та драматургічних закономірностей.

Основні положення дисертації знайшли відображення у таких публікаціях:

1. Войтех Т.А. Теория композиционных и драматургических функций в советском музыковедении /Информационная справка/. - Киев: Информационный центр по вопросам культуры и искусства, -1988. - 8 с.
2. Попович Т.О. Функціональні аспекти аналізу композиції та драматургії. Івс.-Деп.в ДНТБ України ОІ.06.95, №1385-УК95.
3. Попович Т.А. Характер, соотношения композиционных и драматургических функций /закономірностей/ в симфониях Д.Д.Шостаковича. Депон.рукопись. - Киев, 1995. - 30с.-Деп.в ДНТБ України ОІ.06.95, №1384-УК95.

4. Попович Т.А. Ведущие и вспомогательные композиционные принципы и функции в симфониях Д.Д.Шостаковича. - Киев, 1997. - 15 с. /Препринт 2. Национальная музыкальная Академия Украины им. П.И.Чайковского/.
5. Попович Т.А. Закономерности соотношения композиционных и драматургических принципов в симфониях Д.Д.Шостаковича. - Киев, 1997. - 17 с. /Препринт 1. Национальная музыкальная Академия Украины им. П.И.Чайковского/.

Popovich Tatyana. Peculiarities of compositional and dramaturgical principles correlations in symphonies by D.Shostakovich. Cand.Sc. (Arts) thesis in the field of musical art in speciality I7.00.03 - art of music. The National Musical Academy of Ukraine named after P.I.Tchaikovsky. Kiev, 1997.

In this dissertation explore specific of compositional and dramaturgical regularities in symphonies by D.Shostakovich, proposed difference of compositional and dramaturgical principles and functions on leading and auxiliary, considered kinds of compositional and dramaturgical principles in correlation with an imagination and meaning content and specialized compositional and dramaturgical functions which are acting in concrete compositional and dramaturgical conditions. Peculiarities of dramaturgical regularities in symphonies by D.Shostakovich are under investigation in aspect of relations with processes of music form and investigation of coincidence and uncoincidence of compositional and dramaturgical functions, the detecting of relation between certain of imaginal spheres and compositional form of embodiment.

Попович Татьяна Александровна. Особенности соотношения композиционных и драматургических принципов в симфониях Д.Д.Шостаковича. Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности I7.00.03 - Музыкальное искусство. Национальная музыкальная академия Украины им.П.И.Чайковского. Киев, 1997 .

В диссертации исследуется специфика композиционных и драматургических закономерностей в симфониях Д.Д.Шостаковича, предложена дифференциация композиционных и драматургических принципов и функций на ведущие и вспомогательные, рассмотрены виды композиционных и драматургических принципов в соответствии с образным

содержанием, а также специальные композиционные и драматургические функции, действующие в конкретных композиционно-драматургических условиях. Особенности драматургических закономерностей в симфониях Д.Д.Шостаковича изучаются в аспекте их связи с процессами формообразования, что обусловило выяснение факторов совпадения композиционных и драматургических функций, обнаружение связи между определенными образными сферами и композиционной формой их воплощения.

Ключові слова: композиція, драматургія, композиційні та драматургічні принципи і функції, провідні та допоміжні принципи і функції, співвідношення, формоутворення.

Підписано до друку 9.01.97р. Формат 60x84/16

Папір офсетний. Умовн.-друк.аркуш. 1,0.

Об.-вид.аркуш 1,0. Тираж 100. Замовл. 2

Поліграф. Дільн. Інституту електродинаміки АН України,
252680, Київ-57, проспект Перемоги, 56

AB3663

440789

AB 36.692